

LJUDMILA POPOVIĆ, EPISTOLARNI DISKURS UKRAJINSKOS I SRPSKOG JEZIKA Beograd 2000, 303 s.

Jesteśmy świadkami, jak współcześnie rozmywają się granice niektórych gatunków literackich i użytkowych (por. Nycz 1984). Omawiana rozprawa L. Popović, choć nie nazywa rzeczy po imieniu, ilustruje wspomniane zjawisko materiałem, którym jest dyskurs epistolarny realizowany w języku ukraińskim i serbskim.

Głównym celem tej pracy jest porównanie środków organizacji dyskursu i ich funkcji w języku ukraińskim i serbskim, a także analiza illokutywnej struktury aktów mowy w korespondencji. Autorka zestawia zasady organizacji dyskursu epistolarnego ze schematem „gry” i dochodzi do wniosku, że jego struktura jest otwarta i mieści się na granicy między epistolarnym a innymi dyskursami. We wstępie zapoznamy się z charakterystyką przedmiotu i metodą badań, zaś w poszczególnych rozdziałach m.in. z typologią epistolarnych podgatunków przykładami realizacji aktów mowy w dyskursie epistolarnym, jak również z zasadami epistolarnego interakcji. Teoretyczno-metodologiczną podstawę badań L. Popović stanowią współczesne teorie lingwistyczne: teoria tekstu (dyskursu), teoria aktów mowy oraz bachtinowska teoria gatunków mowy.

W pierwszej części pracy, gdzie omawiane jest miejsce dyskursu epistolarnego w systemie gatunków L. Popović zastanawia się, czy list to gatunek prymarny/sekundarny. Punktem wyjścia jest potraktowanie dyskursu epistolarnego jako pewnej społecznej „gry”, w której widoczne jest modelowanie rzeczywistości i werbalizowanie indywidualnego jej widzenia. Nie można tu mówić o istnieniu wzorca gatunkowego charakteryzującego się schematyczną i twardą strukturą. Ze względu jednak na wyrazistą obecność cech przekazu kolokwialnego można zastosować typologię S. Gajdy (1991: 73), odnoszącą się do wypowiedzi potocznych. Idąc za myślą badacza, list reprezentuje gatunek złożony czyli „stypizowany ciąg aktów mowy, którego struktura ma względnie konwencjonalny charakter. Ma się tu do czynienia zazwyczaj z zespołem niejednorodnych aktów, z których każdy w globalnej czynności ma swoją funkcję i miejsce”. Gatunki sekundarne (pochodne) pojawiają się w warunkach wysoko rozwiniętej komunikacji kulturowej i są derywowane od gatunków prymarnych. Badacz podaje przykłady takich gatunków sekundarnych, są nimi: potoczny list, pamiętnik. Byłyby one, według Gajdy, przeciwieństwem gatunków prymarnych aktualizowanych w tekstach, które rodzą się w warunkach komunikacji „twarzą w twarz” i są odniesione bezpośrednio do

„Ja-Tu-Teraz” mówiącego. Ostatecznie autorka rozprawy, opowiada się za tym, by list potraktować jako gatunek prymarny.

Cechami konstytutywnymi listu są nastawienie na kontakt, porozumienie i wymiana informacji. List wykazuje pokrewieństwo z *konwersacją*. Według Wilkonia *konwersacja* jest typem rozmowy towarzyskiej, nie pozbawionej elementów estetycznych, gier językowych, konwenansów, staranności, a nawet pewnej sztuczności przeciwstawiającej ją naturalnej rozmowie. Zgodnie ze stwierdzeniami L. Popowić komunikacja za pomocą listów przyjmuje kształt rozmowy, ale nie jest to naturalna rozmowa lecz konwersacja z elementami gry językowej. Autorka opierając się na badaniach Austina, wyróżnia konstytutywne i regulatywne zasady organizacji dyskursu. Dla korespondencji listowej istotne są: brak bezpośredniego kontaktu, stosowanie kodu pisanego, wywoływanie określonych reakcji, wymiana informacji, pobudzanie do interakcji oraz zasada modelowania rzeczywistości.

Inne elementy organizacji dyskursu takie jak np. początek i koniec listu, anaforyczne i kataforyczne struktury, które pojawiają się w listach, zmiany tematów i inne pragmatyczne zasady epistolarnej komunikacji występują w różnym zakresie, a ich funkcjonowaniu na kognitywnym planie, sądzi autorka, towarzyszy uaktywnienie się odpowiednich sytuacyjnych modeli.

Analiza materiału językowego pokazała, że poszczególne typy listu uzależnione są od stopnia realizacji regulujących typy zasad. Biorąc pod uwagę różny stopień realizacji wytyczonych wcześniej kryteriów, autorka wydzieliła pięć podstawowych typów listów: prywatny intymny, prywatny zdystansowany, służbowy, dyplomatyczny i otwarty. Zasygnalizowała istnienie typów przejściowych (mieszanych): prywatny oficjalny, prywatny służbowy, dyplomatyczny służbowy i dyplomatyczny otwarty. Porównanie różnych stopni realizacji regulujących zasad w listach i innych tekstach użytkowych (pamiętnik, reklama, artykuł publicystyczny) wykazało istnienie wysokiego stopnia podobieństwa, pomiędzy listem, a tymi tekstami.

W drugiej części rozprawy, wychodząc od traktowania listu jako dyskursu dialogów, w którym pojedyncze listy mają funkcję oddzielnych wypowiedzi, a których prepozycje włączone są w makrokontekst regresywnym i progresywnym projektowaniem L. Popowić zajęła się makrostrukturą listu. Przedłożona analiza makrokontekstu dyskursu epistolarnego imponuje bogactwem zaobserwowanych problemów i zaproponowanych rozwiązań.

Jednym z centralnych problemów w tej części pracy jest problem struktury dyskursu epistolarnego. Na tę strukturę składa się przede wszystkim: akapit (*passus*), jako podstawowy tematycznie blok na planie wypowiedzi, w której wydziela się tematyczne centrum i peryferie. Akapit wyznacza miejsca paralelnego włączania

wypowiedzi listu i tworzy dialog – korespondencję. L. Popović proponuje model struktury dyskursu epistolarnego jako systemu połączonych wypowiedzi, który jest optymalnie zrealizowany, kiedy każdemu akapitowi jednego listu odpowiada odpowiednie miejsce w strukturze następnego, tematycznie dopełniającego listu, w serii tworzonej przez całą korespondencję. System ten dla autorki ma postać piły tarczowej (serbskie: *testera*) i uzyskuje optymalny kształt, kiedy każdemu zębowi (*passusowi*) jednego listu, można dopasować odpowiedni *passus* z innego listu.

Globalną spójność dyskursu uzależnia autorka od procesu komunikacji. Mechanizm komunikacyjnego postępu w wypowiedzi opisuje się na podstawie wcześniej wydzielonych parametrów: linearnych i paralelnych powiązań, progresywnego, regresywnego i dygresywnego referencjalnego skoku. Jako podstawowe typy referencji wydziela się: wprowadzanie nowego referenta, wprowadzanie referenta z poprzedniego listu w serii tworzonej przez korespondencję, identyfikację referenta. W analizie identyfikacji referenta Popović wprowadza pojęcia: *denotacyjnej przestrzeni* (sfera konkretnej identyfikacji) i *subiektywnej denotacyjnej przestrzeni* (sfera identyfikacji uzależniona od indywidualnego doświadczenia). Natomiast w analizie sposobu identyfikacji referenta szczególną wagę poświęca się problemowi koreferencjalności oraz syntaktycznej i leksykalnej parafrazy, to znaczy środkom konkretyzacji, drogą zawężania denotacyjnej przestrzeni. Szczególne miejsce w analizie makrostruktury dyskursu epistolarnego zajmują substytuty (imitatory) dyskursu. Rozpatrywana jest ich istota, typologia oraz specyfika funkcjonowania. Ukazana jest ich korelacja między wyborem substytutu i innymi relewantnymi oznakami dyskursu z jednej strony a tematycznymi typami epistolarnego dyskursu z drugiej strony. Analizą aktów mowy w epistolarnym dyskursie objęte są zwroty grzecznościowe tzw. ekspresywizmy: powitania, pożegnania, podziękowania, przeproszenia, gratulacje, kondolencje; dyrektywy: zapytania, prośby, żądania, propozycje, zaproszenia; reprezentatywy: konstatacje i zawiadomienia. Środki realizacji aktów mowy w ukraińskim i serbskim dyskursie epistolarnym różnią się ze względu na kryterium mocy illokucyjnej.

Konstatuje się, że repertuar środków językowych służących do formułowania powitań jest bardziej rozwinięty w języku ukraińskim. Pożegnania natomiast znajdują większe możliwości realizacji w języku serbskim. Dla obu języków charakterystyczne jest unikanie nazywania tego aktu mowy, a końcowe formuły wypowiedzi w obu językach różnią się stopniem performatywnej eksplicytności, wyższym w języku serbskim.

Badając kształt realizacji przeproszeń w dyskursie, Popović doszła do wniosku, że w obu językach korzysta się z podobnych środków realizacji tego aktu mowy. Wskazała także na szczególne miejsce *podziękowań* w strukturze dyskursu episto-

larnego. Wiąże je z zasadą wymienności, która jest jedną z podstawowych zasad regulujących komunikację epistolarną. Różny stopień manifestacji tej prawidłowości wpływa na wybór środków realizacji podziękowań. Np. w prywatnej korespondencji w języku serbskim preferuje się semantyczne performatywy, kiedy w innych podgatunkach są bardziej częste eksplicytno-performatywne typy. Podstawowa forma podziękowań w serbskim dyskursie epistolarnym, semantyczno-performatywne *hvala* odznacza się mniejszą illokucyjną mocą od ukraińskiego eksplicytnie performatywnego *дякую*.

Wyeksponowane różnice między środkami realizacji aktów mowy w dyskursie epistolarnym języka ukraińskiego i serbskiego można objaśnić specyfiką społeczno-kulturowych konwencji, które wpływają na wybór środków i formowanie wypowiedzi, jak i niezgodnościami illokucyjnej struktury pojedynczych aktów mowy. Różnice najczęściej oparte są na polilokutywności lub monoillokutywności performatywów. Np. ukr. *witaju* – serb. *čestitam/pozdravljam* lub ukr. *proponuju* – serb. *predlažem/nudim* itp. Illokucyjna struktura aktu mowy odzwierciedla specyfikę spojrzenia na rzeczywistość osoby biorącej udział w korespondencji. Dyskurs epistolarny można w całości opisać, według autorki, po sporządzeniu odpowiedniego modelu, który ujmowałby pragmatyczny i makrosemantyczny kontekst. Podstawowe parametry takiego modelu mają charakter uniwersalny. Są to przede wszystkim zasady konstytutywne i regulujące, które organizują interakcję jako grę, oraz semantyczne strategie włączania wypowiedzi epistolarniej w makrokontekst łańcucha korespondencji. Cechy charakterystyczne dyskursu epistolarnego w różnych językach uwidaczniają się na poziomie środków językowych, wspomnianych strategii, jak i aktów mowy, podstawowych jednostek semantyczno-pragmatycznej mikrostruktury dyskursu. Ich wybór i wykorzystanie uzależnione jest od wpływu społeczno-kulturowych konwencji.

Społeczno-kulturowe konwencje, o których mówi autorka, były przedmiotem badania folklorystów, już wiele lat temu w Polsce i Rosji. W odniesieniu do ludowej sztuki słowa Łotmanowska tezę o względnej autonomii pojedynczych tekstów podejmuje w Polsce Roch Sulima. W folklorze stwierdza on – działa **wzór kulturowy**. Przyporządkowuje on różne teksty (także różne gatunkowo) typowym sytuacjom egzystencjalnym, wyznaczonym przez określony model świata. Zdolność scalania pojedynczych tekstów w uporządkowane zbiory przypisywana jest przede wszystkim typowym sytuacjom obrzędowym związanym z życiem rodzinnym, bądź wpisanim w poszczególne ogniwa cyklu wegetacyjnego. Ta naturalna skłonność utworów ludowych do tworzenia jednorodnych, wielogłosowych artikulacji różnych aspektów tradycyjnego ludowego światopoglądu daje się zauwa-

żyć nie tylko w odniesieniu do folkloru obrzędowego. W przypadku nieobrzędowego folkloru narracyjnego o tworzeniu się swego rodzaju serii tekstów decydują **wewnętrzne właściwości przekazów** (Ługowska 1990).

Można dopatrywać się tutaj podobieństwa z dyskursem epistolarnym. Sytuacja zewnętrzna dostarcza tylko pierwszego impulsu, decydującego o charakterze serii i jej wątkach tematycznych, natomiast zawartość merytoryczna, liczba i kolejność tekstów należących do łańcucha korespondencji zależy przede wszystkim od asocjacyjnych walorów samych przekazów. O charakterze serii decyduje więc jednolitość czynników tematycznych, psychologiczno-emocjonalnych, a także światopoglądowych. Serie folklorystyczne powstają w procesie werbalnego reagowania na cudzą wypowiedź, przede wszystkim przez jej uzupełnianie, rozwijanie, potwierdzanie, korygowanie, lub negowanie. Seryjność przekazów ściśle łączy się z dialogowością (Ługowska 1990). W warunkach naturalnej komunikacji językowej, funkcjonują swego rodzaju łańcuchy wzajemnie zazębiających się przekazów.

Sposób wykorzystania w korespondencji informacji pozatekstowych, stanowiących wspólne dziedzictwo porozumiewających się jest klasycznym przykładem przekazu zakładającego tzw. wysoki kontekst kulturowy. „Komunikacja lub przekaz na poziomie wysokiego kontekstu charakteryzuje się tym, że większość informacji bądź zawiera się w fizycznym kontekście, bądź też jest zinternalizowana w człowieku, a tylko nieznaczna jej część mieści się w zakodowanej, bezpośrednio nadawanej części przekazu” (Hall 1984:132). Tekst chociaż jest merytorycznie i kompozycyjnie całością nie stanowi jednostki absolutnie autonomicznej i semantycznie samowystarczalnej. Stwierdzenia te odnoszą się do ogółu tekstów językowych także do epistolarnych.

Literatura

- Gajda S., 1991, *Gatunki wypowiedzi potocznych. – Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*, (red.) Z. Adamiszyn, S. Gajda, Opole.
- Hall E. T., 1984, *Poza kulturą*, Warszawa.
- Ługowska J., 1990, *Rola kontekstu w procesie kształtowania się kulturowych znaczeń tekstów folkloru. Tekst w kontekście*, (red.) T. Dobrzyńska, Wrocław.
- Nycz. R., 1984, *Sylwy współczesne*, Wrocław.
- Wikoń A., 2001, *Gatunki mówione*. Internetowa Konferencja Naukowa „Porozmawiajmy o rozmowie”, Uniwersytet Śląski, Katowice. <http://uranos.cto.us.edu.pl/~rozmowa/>.

RENARDA LEBDA